

РОЗДІЛ 5 ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22:331

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТА ТРУДОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРАЦІВНИКА

NOTION AND PECULIARITIES OF THE OBJECT OF LABOR OFFENSE OF EMPLOYEE

Годованець Ю.С.,

*викладач кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті окреслюються теоретичні проблеми визначення об'єкта трудового правопорушення працівника. Зокрема, представлені різні підходи науковців як до розуміння об'єкта правопорушення, так і до об'єкта трудового правопорушення. Розкривається зміст поняття загального та безпосереднього об'єкта трудового правопорушення працівника, характеризуються особливості об'єкта трудового правопорушення (дисциплінарного проступку) працівника.

Ключові слова: трудове правопорушення, склад трудового правопорушення, об'єкт трудового правопорушення, загальний об'єкт трудового правопорушення, безпосередній об'єкт трудового правопорушення, трудові відносини.

В статье анализируются теоретические проблемы определения объекта трудового правонарушения работника. В частности, представлены различные подходы ученых как к пониманию объекта правонарушения, так и к объекту трудового правонарушения. Раскрывается содержание понятия общего и непосредственного объекта трудового правонарушения работника, характеризуются особенности объекта трудового правонарушения (дисциплинарного проступка) работника.

Ключевые слова: трудовое правонарушение, состав трудового правонарушения, объект трудового правонарушения, общий объект трудового правонарушения, непосредственный объект трудового правонарушения, трудовые отношения.

The article outlines the theoretical problems of determining the object of labor offense of employee. In particular, different approaches of understanding the object and the subject of labor offense have been represented. The meaning of general and direct objects of the labor offense of employee is disclosed. The features of object of labor offense (disciplinary misconduct) of employee is also characterized in the article.

Key words: labor offense, composition of labor offense, object of labor offense, general object of labor offense, direct object of labor offense, labor relations.

Актуальність теми. Юридична наука пройшла складний шлях у розвитку вчення про об'єкт правопорушення. Проблема об'єкта правопорушення досліджувалася як представниками теорії права, так і вченими в галузях кримінального, адміністративного, цивільного права. Значна увага характеристиці об'єкта трудового правопорушення приділяється і в сфері трудового права, що підкреслює необхідність розробки юридичної конструкції галузевого правопорушення загалом.

До з'ясування змісту даного елемента складу трудового правопорушення зверталися такі представники науки трудового права, як А.А. Абрамова, О.Т. Барабаш, К.М. Гусов, І.В. Лазор, А.М. Лушніков та М.В. Лушнікова, Ю.М. Полетаєв, Л.О. Сироватська, В.М. Смірнов, Н.М. Хуторян, І.І. Шамшина та ін. Проте, не зважаючи на, без сумніву, ґрунтовні дослідження, науковцям не вдалося сформулювати єдиного підходу до даного питання, що, звичайно, не сприяє побудові уніфікованого понятійного апарату в сфері трудової юридичної відповідальності.

Метою статті є виявити основні підходи до розуміння об'єкта правопорушення та, зокрема, об'єкта

трудового правопорушення працівника, сформулювати визначення поняття «об'єкт трудового правопорушення працівника», виділити певні особливості, які відрізняють його від об'єктів інших галузевих правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомим є той факт, що склад будь-якого правопорушення містить чотири наступні елементи: об'єкт, суб'єкт правопорушення, суб'єктивна та об'єктивна його сторони. Однак, виходячи із проблематики даного дослідження, в першу чергу необхідно приділити увагу аналізу саме об'єкта трудового правопорушення, що вчиняється працівником. Оскільки в даний час в юридичній науці немає однозначного розуміння сутності трудового правопорушення, тому нами підтримується пропозиція вживати дану конструкцію для позначення всіх порушень трудових обов'язків, які вчиняються працівником, тобто як узагальнене поняття для характеристики правопорушень, що тягнуть застосування до нього дисциплінарної та матеріальної відповідальності, а, отже, як ідентичне, рівнозначне поняттю дисциплінарного проступку. Таким чином, можна погодитись із обґрунтованим висновком

І.І. Шамшиної, що будь-яке трудове правопорушення працівника є дисциплінарним проступком, водночас не будь-яке трудове правопорушення (дисциплінарний проступок) обов'язково заподіює майнову шкоду [1, с. 985]. Іншими словами, наслідки вчиненого працівником трудового правопорушення впливають на вид трудової відповідальності, який може бути до нього застосований.

Власне, повертаючись до проблеми об'єкта правопорушення, варто наголосити, що в теорії права немає єдності у поглядах на те, що слід розуміти під даним поняттям. Одні вчені без заперечень сприйняли положення розроблені наукою кримінального права про об'єкт правопорушення і в загальнотеоретичних дослідженнях в якості об'єкта правопорушення почали розглядатися саме суспільні відносини. Так, Л.С. Явіч зазначав, що об'єктом будь-якого правопорушення виступає правопорядок, а як відомо, правопорядок представляє собою сукупність врегульованих нормами права суспільних відносин [2, с. 279]. Інші науковці, наприклад, П.М. Рабінович, визначає об'єкт правопорушення як певні блага, на пошкодження, знищення чи позбавлення яких спрямоване винне протиправне діяння. Об'єктами правопорушень можуть стати всі явища, які визнаються об'єктами правовідносин, тобто різноманітні матеріальні та нематеріальні цінності (особисті або соціальні) [3, с. 147]. З даного визначення об'єкт правовідносин та об'єкт правопорушення фактично ототожнюються. Заперечуючи такий підхід, Г.А. Ожегова зазначає, що аналіз концепцій об'єкта правопорушення, які ототожнюють його з одним чи кількома елементами структури суспільних відносин (з потерпілим, тобто людиною, з предметом, річчю, інтересом, правовим чи соціальним благом), лише доводить, що їх неможливо визнати загальними уніфікованими, таким, що охоплюють всі різновиди правопорушень. Г.А. Ожегова пропонує під об'єктом правопорушення розуміти суспільні відносини, що охороняються та/або регулюються правовими нормами, і яким в результаті вчинення правопорушення заподіюється шкода або які ставляться під загрозу заподіяння шкоди. Тільки концепція об'єкта правопорушення, як посягання на суспільні відносини, виражає найбільш загальні закономірності заподіяння шкоди і підлягає застосуванню в теорії держави і права [4, с. 7, 13]. Справедливість вищенаведеної позиції нам видається очевидною.

Загальновідомо, що найбільш досліджена і розроблена проблема об'єкта правопорушення саме у кримінальному праві, оскільки вчення про об'єкт злочину є одним із стрижневих у даній галузі права. Так, А.Ю. Строган зазначає, що під об'єктом злочину в різні часи і різними авторами розумілися: суб'єктивні права особи (А. Фейербах); норми права в їх реальному бутті (М.С. Тарганцев); цінності як умови здорового існування суспільства (К. Біндінг); охоронювані нормами права життєві інтереси (Ф. Лист); правові блага (Г. Вельцель); суспільні відносини (М.Й. Коржанський); конкретні відносини, речі та стани осіб чи речей (В.С. Познишев); мате-

ріальні та нематеріальні цінності (А.Н. Трайнін); суспільні інтереси (Б.С. Нікіфоров); охоронювані кримінальним правом блага (С.Б. Гавриш) [5, с. 138]. Варто зазначити, що існують різноманітні модифікації даних концепцій, що поєднують в понятті об'єкта правопорушення соціальні блага і суспільні відносини, соціальні інтереси та суспільні відносини. Так, за визначенням М.І. Хавронюка і М.І. Мельника, об'єкт злочину – це охоронювані кримінально-правовими нормами суспільні відносини та соціальні блага, на які посягає злочин [6, с. 13].

На думку В.К. Колпакова, під об'єктом складу адміністративного проступку слід розуміти суспільні відносини, що мають дві ознаки: по-перше, вони регулюються різними галузями права; по-друге, охороняються адміністративними санкціями [7, с. 54].

В контексті цивільно-правової відповідальності вчені, як правило, не виділяють об'єкт правопорушення і загалом не використовують кримінально-правові підходи до складу злочину, вважаючи їх чужорідними. Наприклад, І.С. Канзафарова вказує на необхідні і достатні умови цивільно-правової відповідальності, а саме протиправну поведінку, наявність шкоди, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою і вину [8, с. 181, с. 198, с. 211, с. 218]. Однак з точки зору теоретиків права в якості об'єкта цивільного правопорушення виступають суспільні відносини, а не право в суб'єктивному чи об'єктивному значеннях і не інтереси чи конкретні предмети матеріального світу. З аналізу цивільного законодавства можна дійти висновку, що родовими об'єктами правопорушень є три групи суспільних відносин: майнові відносини; пов'язані з ними особисті немайнові відносини; суспільні відносини, об'єктами яких виступають невідчужувані права та свободи людини та інші нематеріальні блага [4, с. 19–20].

Цікаво, що пропозицію необов'язково виділяти об'єкт правопорушення висловлюють і представники трудового права. Так, Ю.А. Кузнецов, розглядаючи трудову відповідальність як приватно-правову, вважає, що проводити аналіз дисциплінарного проступку шляхом механічного застосування кримінально-правових категорій не можна. На думку вченого, виділення об'єкта дисциплінарного проступку в радянський період можливо пояснити тим, що, завдання зміцнення трудової дисципліни вирішувалося державою. Об'єкт проступку дозволяв визначити, які порушення трудової дисципліни є найбільш поширеними і типовими, і, відповідно, визначити способи боротьби з ними. В кримінальному праві виділення даного елемента складу злочину дозволяє відокремити «злочинне від незлочинного», а також переслідує мету побудови структури особливої частини залежно від ієрархії об'єктів кримінально-правової охорони. Що стосується дисциплінарної та матеріальної відповідальності, то відокремити трудове правопорушення від інших правопорушень дозволяє не стільки об'єкт, скільки характер і природа порушеного обов'язку. Разом з тим, в кінцевому результаті Ю.А. Кузнецов все-таки вказує: якщо вже

дотримуватися традиційного погляду в можливості та необхідності виділення об'єкта дисциплінарного проступку, то таким об'єктом виступають трудові та безпосередньо пов'язані з ними відносини [9, с. 58–60].

Доволі неоднозначне розуміння об'єкта трудового правопорушення спостерігається і у працях інших представників науки трудового права. Так, К.М. Гусов та Ю.М. Полетаєв зазначають, що об'єктом правопорушення може бути життя, здоров'я громадян, власність, суспільний порядок тощо. Вони підкреслюють, що об'єкт правопорушення – це завжди особисте чи суспільне благо, яке охороняється, забезпечується правом. Ті ж самі автори, аналізуючи вже об'єкт дисциплінарного проступку, розглядають даний його елемент як трудові та безпосередньо пов'язані з ними відносини [10, с. 20, с. 23].

Під об'єктами дисциплінарного проступку І.В. Гушчін розуміє трудові обов'язки працівника, закріплені в посадових інструкціях, технічних правилах, положеннях, і трудовий розпорядок, встановлений у даного роботодавця правилами внутрішнього трудового розпорядку і статутами про дисципліну [11, с. 17].

Власну концепцію визначення об'єкта дисциплінарного проступку пропонує І.В. Лазор. З точки зору вченого, внутрішній трудовий розпорядок, як і інститут дисципліни праці, є засобом захисту специфічного нематеріального блага – продуктивного трудового процесу на підприємстві (в установі, організації). Відповідно, саме продуктивний трудовий процес виступає об'єктом посягання у дисциплінарному проступку [12, с. 12]. Видається, що такий висновок слід сприймати досить критично, оскільки через проблематичність визначення поняття «продуктивний трудовий процес», ускладнюється пізнання суті об'єкта трудового правопорушення, дане поняття позбавляється чіткості та конкретики формулювань.

Дослідник проблем матеріальної відповідальності працівників Д.М. Кейзеров виділяв загальний об'єкт трудових майнових правопорушень працівників, під яким розглядав майно роботодавця, спеціальний об'єкт – грошові кошти та безпосередній об'єкт – суму грошових коштів [13, с. 64]. За висновком Н.М. Хуторян, об'єктом трудового правопорушення є трудові відносини, конкретний же об'єкт трудового правопорушення – майно, майнові або немайнові права роботодавця [14, с. 191].

Свій підхід до розуміння об'єкта трудового правопорушення запропонували А.М. Лушніков та М.В. Лушнікова. Згідно концепції вчених, об'єктом трудового правопорушення є охоронювані трудовим правом суспільні відносини, а власне трудові відносини між працівниками та роботодавцями. Це загальний об'єкт. Спеціальний об'єкт буде визначатися залежно від того, в якому сегменті трудових правовідносин скоєне правопорушення. Якщо це особистий сегмент, то об'єктом може виступати право на життя, на здоров'я, на недоторканість приватного життя, на честь, гідність, ділову репутацію працівника. При порушеннях в організаційному сегменті їх об'єктом виступає внутрішній трудовий розпорядок

роботодавця, право роботодавця на добір кадрів та ін. Майновий сегмент пов'язаний із правом власності роботодавця та працівника, з правом працівника на заробітну плату тощо. Далі, А.М. Лушніков та М.В. Лушнікова відзначають, що об'єкт правопорушень, які вчиняються працівниками, як правило, відноситься до організаційного чи майнового сегмента (відмова від переміщення чи переведення, якщо для нього не потрібно згоди працівника, запізнення на роботу, прогул, заподіяння майнової шкоди роботодавцю, внаслідок невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків та ін.) [15, с. 745–746].

Як бачимо, наведені висновки, зроблені дослідниками трудового права, зайвий раз підтверджують справедливність зауваження Г.А. Ожегової, що всім концепціям об'єкта правопорушення властива одна спільна риса – правопорушення розглядається як діяння, що спричиняє заподіяння чомусь шкоди, але при відповіді на питання, чому саме заподіюється шкода, вчені висувають найрізноманітніші теорії [2, с. 274].

Якщо звернутись до наукових праць з кримінального права, то слід зазначити, що у них розроблено не лише основні підходи до поняття об'єкта злочину, але й проведено його класифікацію. Найбільш прийнятним вважається триступеневий розподіл об'єктів злочинів «по вертикалі», згідно якого розрізняють такі види об'єктів злочину: загальний, родовий, безпосередній [5, с. 149]. Загальний об'єкт злочину відповідає філософській категорії загального, родовий об'єкт – особливого, видовий – окремого. Безпосередній об'єкт – це лише поодинокий випадок прояву буття окремого виду суспільних відносин [16, с. 43].

У сфері трудового права, як стверджує Г.А. Ожегова, загальним об'єктом дисциплінарних правопорушень виступає трудовий розпорядок [4, с. 18]. На думку К.М. Гусова та Ю.М. Полетаєва, розпорядок у сфері трудового права – це ніщо інше, як внутрішній трудовий розпорядок, тобто порядок поведінки учасників трудових правовідносин в процесі трудової діяльності в кожній конкретній організації, що визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку та врегульований нормами трудового права [10, с. 14]. Це фактично розпорядок всередині підприємства, «локальний» розпорядок. Тобто внутрішній трудовий розпорядок визначає організацію та порядок роботи, а також пов'язані з цим права та обов'язки роботодавця і працівників [17, с. 513].

Під загальним об'єктом дисциплінарного проступку В.М. Смірнов розумів суспільні відносини, які складаються в процесі виробництва, і головним чином ту їхню частину, яка регулюється нормами трудового права та суміжних галузей права. Комплекс таких охоронюваних правовідносин на конкретному підприємстві складає внутрішній трудовий розпорядок, що є спеціальним об'єктом правопорушення у сфері трудового права. В якості безпосередніх об'єктів дисциплінарних проступків можуть виступати окремі елементи внутрішнього трудового розпорядку: повне та ефективне використання робочого часу; збереження та експлуатація споруд, приміщень, машин, матері-

алів, інструментів, інвентарю; правильна організація управління процесом праці та технологією виробництва; охорона здоров'я, моральності та життя членів трудового колективу [18, с. 51].

Таке широке розуміння В.М. Смірновим загального об'єкта дисциплінарного проступку, на думку Л.О. Сироватської, є невиправданим. Вона вважала, що дисципліна праці – загальний об'єкт різного роду правопорушень у сфері трудової діяльності. Розглядаючи трудову дисципліну загальним об'єктом дисциплінарного проступку, вона вважала, що трудова дисципліна може бути об'єктом різних правопорушень. Однак це не означає, що об'єкт цих правопорушень однаковий. Визнання одного і того ж об'єкта для багатьох правопорушень стирає б грані між ними. З усіх відносин, що виникають у процесі дотримання трудової дисципліни, законодавець виділяє особливо важливі сторони, ставлячи їх під захист кримінального права, враховуючи при цьому характер, мотиви, способи вчинення, ступінь тяжкості та інші моменти [19, с. 40].

В свою чергу, О.Т. Барабаш під загальним об'єктом трудового правопорушення працівника розглядав трудову дисципліну, а під безпосереднім об'єктом – той чи інший обов'язок працівника у трудових відносинах, направлений на забезпечення належного протікання процесу праці трудової дисципліни [20, с. 14].

Така позиція справедливо критикувалася А.А. Абрамовою, яка зазначала, що вказівка на трудову дисципліну в якості об'єкта дисциплінарного правопорушення одразу ж вимагає роз'яснення поняття дисципліни, оскільки воно також розглядається дослідниками в різних аспектах. З точки зору вченої, загальним об'єктом дисциплінарного проступку є суспільні відносини, що виникають у процесі спільної праці, регульовані нормами права. Безпосереднім об'єктом порушення трудової дисципліни можуть бути окремі елементи внутрішнього трудового розпорядку, які стосуються порядку оформлення трудового договору, виконання трудових обов'язків, врахування міри праці та споживання, оцінки трудової діяльності працівника, загальних правил поведінки, що забезпечують нормальну обстановку колективної праці, охорону майна підприємства [21, с. 65].

На думку К.М. Гусова та Ю.М. Полетаєва, об'єктом дисциплінарного проступку загального характеру становлять трудові та суміжні з ними правовідносини, що в конкретній організації складаються у певну систему – внутрішній трудовий розпорядок [10, с. 23]. З точки зору А.С. Пашкова, безпосередніми об'єктами дисциплінарних проступків слугують окремі елементи внутрішнього трудового розпорядку у вигляді груп однорідних правовідносин, пов'язаних з ефективним використанням робочого часу [22, с. 224].

Необхідно підкреслити, що ще у радянський період вчені вказували, що внутрішній трудовий розпорядок регулюється практично всією сукупністю норм трудового права, а межі дії трудового розпорядку не слід обмежувати територією підприємства

[18, с. 12]. В іншій своїй праці В.М. Смірнов стверджує, що регулювання трудових і тісно пов'язаних з ними відносин у межах конкретного підприємства, установи, організації створює певний порядок і цей порядок є нічим іншим, як внутрішнім трудовим розпорядком [23, с. 28]. Така позиція вченого викликає певні зауваження, оскільки немає ні теоретичних, ні практичних підстав стверджувати, що, скоюючи трудове правопорушення, працівник посягає на відносини, що тісно пов'язані з трудовими, наприклад, на відносини соціального партнерства чи відносини працевлаштування.

Тому якщо розглядати внутрішній трудовий розпорядок в якості об'єкта, на який посягає дисциплінарний проступок, то варто погодитися із висновком професора П.Д. Пилипенка, що він становить певну систему суспільно-трудова відносин, і попри всі інші аспекти трактування цього юридичного явища воно насамперед представляє собою відповідний спектр суспільних відносин, що формуються у сфері здійснення працівниками своїх трудових функцій під безпосереднім керівництвом роботодавця. Такими відносинами локального характеру є відносини, що зумовлені взаємними зобов'язаннями сторін трудового договору і полягають у дотриманні прав і обов'язків кожного з учасників цих відносин, а також відносини режиму робочого часу, стимулювання праці, дотримання трудової дисципліни тощо. Такими відносинами локального характеру є відносини, що зумовлені взаємними зобов'язаннями сторін трудового договору і полягають у дотриманні прав і обов'язків кожного з учасників цих відносин, а також відносин режиму робочого часу, стимулювання праці, дотримання трудової дисципліни тощо [24, с. 116–117].

Таким чином, вважаємо, що під об'єктом трудового правопорушення слід розуміти трудові відносини, поставлені під охорону нормами трудового права. У зв'язку із цим можемо констатувати відмінність об'єкта трудового правопорушення від об'єктів адміністративних правопорушень та злочинів, оскільки загальними об'єктами останніх виступає широкий спектр суспільних відносин, які регулюються нормами різних галузей права. Слід звернути увагу, що проведений аналіз вищевказаних позицій представників трудового права щодо класифікації об'єкта трудового правопорушення дозволяє зробити висновок про використання, як правило, двоступеневої класифікації об'єкта трудового правопорушення на загальний та безпосередній. У кримінальному чи адміністративному праві застосовується трирівневий чи навіть чотирирівневий розподіл об'єкта правопорушення. До того ж, розмежовуючи об'єкти посягання адміністративних та дисциплінарних правопорушень, В.К. Колпаков відзначав, що об'єкти посягання адміністративного правопорушення характеризуються загальнодержавним масштабом і значенням (конституційний лад, встановлений правопорядок, власність, права громадян). Об'єкти посягання дисциплінарного правопорушення локалізовані трудовим договором у межах конкретної організаційної структури [7, с. 37].

Висновки. Об'єкт трудового правопорушення – це суспільні відносини, які виникають в результаті укладення трудового договору та охороняються нормами трудового права.

Для характеристики об'єкта трудового правопорушення працівника застосовується, як правило, двоступеневий поділ об'єкта правопорушення на загальний та безпосередній об'єкт. Загальний об'єкт усіх трудових правопорушень, суб'єктом яких є працівник, – це поставлені під охорону нормами трудового права трудові відносини, що формуються у сфері здійснення працівниками своїх трудових функцій під безпосереднім керівництвом роботодавця і становлять певну систему – внутрішній трудовий розпорядок. У даному визначенні виявляється специфіка

об'єкта трудового правопорушення, адже загальним об'єктами адміністративних правопорушень та злочинів виступає широке коло суспільних відносин, які регулюються нормами різних галузей права. Безпосередніми об'єктами виступають конкретні трудові відносини або однорідна їх сукупність, на які посягає суб'єкт трудових відносин, вчиняючи певне трудове правопорушення.

Безпосередніми об'єктами дисциплінарних проступків слугують окремі елементи внутрішнього трудового розпорядку у вигляді груп однорідних правовідносин, що обумовлені взаємними зобов'язаннями сторін трудового договору та пов'язані з раціональним використанням робочого часу, стимулювання праці, відносини трудової дисципліни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шамшина І.І. Юридична відповідальність працівника як елемент його трудово-правового статусу / І.І. Шамшина // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 981–986.
2. Хачатуров Р.П., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности : [монографія] / Р.П. Хачатуров, Д.А. Липинский. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2007. – 950 с.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посіб.] / П.М. Рабінович ; вид. 5-е, зі змін. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
4. Ожегова Г.А. Объекты правонарушений : автореф. дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.01. / Г.А. Ожегова. – Казань, 2006. – 26 с.
5. Строган А.Ю. Состав злочину як підстава кримінальної відповідальності / А.Ю. Строган. – К. : Атіка, 2007. – 424 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Канон, А.С.К., 2003. – 1104 с.
7. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : [навч. посіб.] / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
8. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності : [монографія] / І.С. Канзафарова. – Одеса : Астропринт, 2006. – 264 с.
9. Кузнецов Ю.А. Трудовая ответственность : понятие; виды : дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.05 / Ю.А. Кузнецов. – Пермь, 2005. – 238 с.
10. Гусов К.Н., Полетаев Ю.Н. Ответственность по российскому трудовому праву : [науч.-практ. пособ.] / К.Н. Гусов, Ю.Н. Полетаев. – М. : ТК «Велби», изд. «Проспект», 2008. – 272 с.
11. Гуцин И.В. Система юридических процедур, направленных на укрепление трудовой дисциплины / И.В. Гуцин // Механизм правового регулирования общественных отношений: теория и практика : мат. Междунар. науч.-практ. конф. (Гродно, 4–5 апреля 2008 г.) ; ГрГУ им. Я. Купалы. – Гродно : ГрГУ, 2008. – С. 12–21.
12. Лазор І.В. Юридичні і соціальні аспекти дисципліни праці : автореф. дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.05 / І.В. Лазор ; НАН України, Ін-т держави і права ім. Корецького. – К., 2011. – 20 с.
13. Кейзеров Д.М. Материальная ответственность работников в условиях рыночной экономики современной России: некоторые проблемы теории и практики : дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.05 / Д.М. Кейзеров. – Пермь, 2005. – 151 с.
14. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин : [монографія] / Н.М. Хуторян. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 264 с.
15. Лушников А.М., Лушникова М.В. Курс трудового права : [учебник] : в 2-х т. Т. 2 / А.М. Лушников, М.В. Лушникова. – М. : Статут, 2009. – 1151 с.
16. Коржанський М.Й. Об'єкт і предмет злочину : [лекція] / М.Й. Коржанський. – К. : НАВСУ, 1997. – 112 с.
17. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право України : [підручник] / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко ; 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Видавництво «ФІНН», 2009. – 728 с.
18. Смирнов В.Н. Дисциплина труда в СССР: социальные и правовые проблемы / В.Н. Смирнов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1972. – 119 с.
19. Сыроватская Л.А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л.А. Сыроватская. М. : Юрид. лит., 1990. – 176 с.
20. Барабаш А.Т. Ответственность за нарушение трудовой дисциплины / А.Т. Барабаш. – К. : «Вища школа», 1977. – 48 с.
21. Абрамова А.А. Дисциплина труда в СССР / А.А. Абрамова. – М. : Юридическая литература, 1969. – 161 с.
22. Трудовое право России : [учебник] / Под ред. А.С. Пашкова. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1994. – 289 с.
23. Смирнов В.Н. Внутренний трудовой распорядок на предприятии / В.Н. Смирнов. – Л. : изд-во Ленинградского университета, 1980.
24. Пилипенко П.Д., Пилипенко Ю.П. Внутрішній трудовий розпорядок як об'єкт правового регулювання / П.Д. Пилипенко, Ю.П. Пилипенко // Юридична наука. – 2011. – № 2. – С. 112–118.